УДК 633.1:339.564(477)

Надія Жиляєва **Nadya Zhilyaeva**

ПЕРСПЕКТИВИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗЕРНОВОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ

PROSPECTS FOR IMPROVING OF THE COMPETITIVENESS OF GRAIN PRODUCTION OF UKRAINE

У статті розглянуто тенденції розвитку зернового виробництва України та основні проблеми підвищення його конкурентоспроможності на світовому ринку. Аргументовано необхідність виваженої зовнішньоекономічної політики, а також національної стратегії розвитку зернового виробництва, яка б орієнтувалася саме на державні інтереси та підтримку вітчизняних аграріїв. Проаналізовано сучасний стан інфраструктури зернового ринку та запропоновано основні напрями державної підтримки щодо її вдосконалення.

Ключові слова: *конкурентоспроможність зернових, виробництво, експорт, цінові співвідношення, інфраструктура, світові експортери.*

В статье рассмотрены тенденции развития зернового производства Украины и основные проблемы повышения его конкурентоспособности на мировом рынке. Аргументирована необходимость взвешенной внешнеэкономической политики, а также национальной стратегии развития зернового производства, которая ориентировалась именно на государственные интересы и поддержку отечественных аграриев. Проанализировано современное состояние инфраструктуры зернового рынка и предложены основные направления государственной поддержки по ее совершенствованию.

Ключевые слова: *конкурентоспособность зерновых, производство, экспорт, ценовые соотношения, инфраструктура, мировые экспортеры.*

In the article trends in the development of grain production of Ukraine and the main problems of increasing of its competitiveness in the global market are considered. The necessity of balanced foreign policy and national strategy for the development of grain production, which is focused on public interest and support of local farmers, is argued. The current state of grain market infrastructure is analyzed and the basic directions of state support for its improvement are offered.

Keywords: *grain competitiveness, production, export, price correlation, infrastructure, global exporters.*

Постановка проблеми. Процес інтеграції України у світове економічне співтовариство повинен будуватися на спеціалізації української економіки з виявленням і нарощуванням унікальних конкурентних переваг галузевого рівня. Для України значним пріоритетом є існування продовольчого потенціалу, який ґрунтується на родючих українських чорноземах та сприятливому кліматі. Зернові культури завжди були та залишаються основними культурами експорту сільськогосподарської продукції України. Саме тому конкурентоспроможність зернових значною мірою визначає конкурентоспроможність усього сільського господарства країни та потребує постійного підвищення.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Проблемам конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції України загалом й зернових зокрема присвячені наукові розробки таких українських вчених, як: М. Лобас [1], В. Месель-Веселяк [2], О. Нікішина [3], Г. Підлісецький [4], П. Саблук [5], С. Савіцька [6], А. Товстопят [7], О. Щекович [8] та інших. Однак в умовах динамічних змін залишаються дискусійними і потребують подальшого дослідження питання щодо перспектив підвищення конкурентоспроможності зернового виробництва на світовому ринку.

Метою дослідження є аналіз тенденцій розвитку виробництва та експорту вітчизняних зернових, висвітлення проблемних питань та перспектив підвищення конкурентоспроможності зернового виробництва України на світовому ринку.

Виклад основного матеріалу. За рахунок урожайності зернових сільське господарство – чи не єдина галузь вітчизняної економіки, яка демонструє стабільне зростання. Збільшується експортний потенціал та валютні надходження у державу. Внутрішній ринок насичений зерном. Річна норма споживання продуктів переробки зерна на душу населення на 10 % перевищує її раціональні показники. Індекси зростання цін на продукти є найнижчими у продовольчій групі товарів, що є позитивом такого виробництва.

Експорт зерна посідає вагоме місце в експорті продукції агропромислового комплексу. Так, за даними Держслужби статистики, у 2012 році частка товарної групи «Зернові культури» в експорті продуктів рослинного походження становила 76,0 %, в експорті сільськогосподарської продукції – 48,7 % [13].

Посівні площі зернових культур у 2012 році становлять 55,6 % загальнодержавних посівних площ, частка зерна в загальній кількості виробництва продукції рослинництва досягає 52,1 %. Господарствами усіх категорій у 2012 році одержано 46,2 млн. т зерна у вазі після доробки, з них зерна продовольчих культур – 17,0 млн. т (37 %), фуражних зернових – 29,2 млн. т (63 %) [13]. Найбільшу питому вагу в структурі зернового виробництва у 2012 році займала кукурудза (45,4 %), на другому місці була пшениця (34,2 %), на третьому – ячмінь (14,9 %). За даними Мінагрополітики і продовольства України, у 2013 році очікується виробництво зернових в обсязі 56,8 млн. т, з яких: 23,4 млн. т (41,2 %) кукурудзи, 23,1 млн. т (40,7 %) пшениці та 7,9 млн. т (13,9 %) ячменю [12] (табл. 1).

Таблиця 1

Обсяги виробництва та експорту зернових культур в Україні, млн. т

Роки	Виробництво					Експорт				
	Зернові і зернобобові, всього	в т. ч.:				Зернові і зернобобові, всього	в т. ч.:			
		пшениця	ячмінь	кукурудза	інші		пшениця	ячмінь	кукурудза	інші
2009	46,0	20,9	11,8	10,5	3,7	20,8	9,3	6,2	5,1	0,2
2010	39,3	16,9	8,5	11,9	2,0	12,3	4,3	2,8	5,0	0,2
2011	56,7	22,3	9,1	22,8	2,5	23,1	5,4	2,5	15,1	0,1
2012	46,2	15,8	6,9	21,0	2,5	22,9	7,0	2,2	13,5	0,2
2013*	56,8	23,1	7,9	23,4	2,4	28,2	9,5	2,0	16,5	0,2

* – прогноз на 2013 рік.

Розроблено за даними [13].

У зв'язку зі збільшенням виробництва зернових в 2013 році очікується рекордний за аналізований період обсяг їх експорту – на рівні 28 млн. т [12]. Таким чином, Україна вийде на 4-е місце у світі за експортом кукурудзи після таких світових експортерів, як США, Аргентина, Бразилія, 6-е місце за експортом пшениці (в п'ятірку світових експортерів входять США, Канада, Росія, ЄС, Австралія), 5-е – ячменю (табл. 2).

Незважаючи на те, що Україна була світовим лідером з експорту ячменю, обсяги торгівлі цим зерном на зовнішніх ринках є незначними та передбачають його внутрішнє споживання. Якщо світова торгівля пшеницею становить 20 % загального виробництва, то ячменем – лише 12 %. Відтак при вирощуванні цього зерна на експорт господарникам потрібно зменшувати виробничі витрати та підвищувати врожайність культури. Наразі є багато таких виробників, які прийняли рішення у майбутньому замінити посіви ячменю на користь кукурудзи. На думку експертів, це є обґрунтованим, адже у зерновій групі кукурудза має найвищу рентабельність виробництва, яка поступається лише ріпаку та соняшнику. Ціни на фуражне зерно, зокрема пшеницю та кукурудзу, знаходяться майже на одному рівні з цінами на ячмінь [6].

Таблиця 2

Обсяги експорту зернових найбільшими світовими експортерами, млн. т

	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.*
Кукурудза					
США	50,3	46,6	39,2	19,1	33,0
Аргентина	16,5	16,3	17,1	19,0	18,5
Бразилія	11,6	8,4	24,3	21,5	18,0
Україна	5,1	5,0	15,1	13,5	16,5
Пшениця					
США	23,9	35,1	28,6	27,9	25,2
Канада	19,0	16,6	17,4	18,5	18,5
Росія	18,6	4,0	21,6	10,7	18,0
ЄС	22,1	23,0	16,6	21,5	17,0
Австралія	14,8	18,6	24,7	18,0	17,0
Україна	9,3	4,3	5,4	7,0	9,5
Ячмінь					
Австралія	3,9	4,7	5,4	3,8	4,1
Росія	2,7	0,3	3,5	2,3	3,8
ЄС	1,1	4,9	3,0	4,5	3,8
Аргентина	0,5	1,6	3,6	4,0	2,4
Україна	6,2	2,8	2,5	2,2	2,0

Розроблено за даними [14].

Проведений аналіз показав, що конкурентоспроможність вітчизняних зернових на світовому ринку зерна має переважно ціновий характер, оскільки українські експортні ціни основних видів зернових значно нижчі від світових.

Так, у 2012 році лише експортна ціна українського ячменю відповідала світовій ціні, на інші види зернових вона була нижчою від середньої світової ціни. Зокрема, експортна ціна української кукурудзи становила 81,3 % середньої світової ціни, пшениці – 80,6 % (табл. 3).

Таблиця 3

Експортні ціни зернових у 2012 році

Товари	Середня експортна ціна, дол. США за 1 т		Відношення української експортної ціни до світової, %
	світова	українська	
Пшениця	320	258	80,6
Ячмінь	280	277	98,9
Кукурудза	315	256	81,3

Розроблено за даними [10].

Така ситуація зумовлена тим, що часто українські зернові експортують як такі, що мають низький клас за якістю (хоча це не завжди відповідає дійсності). Крім того, експортну ціну занижують комерційні структури, що займаються експортом вітчизняної сільськогосподарської продукції. Нині комерційні посередники контролюють експортні товаропотоки сільськогосподарської продукції, а також основні доходи від реалізації. Скуповуючи продукцію за заниженими цінами у сільськогосподарських товаровиробників, вони забезпечують резерв для зниження експортної ціни [3].

За період 2009–2012 рр. експортна ціна 1 т українського зерна перевищувала внутрішню ціну в середньому на 33,7 % (табл. 4). Основною причиною значної різниці між внутрішніми та експортними цінами зернових є високі інфраструктурні витрати вітчизняних експортерів та завищена сума їх маржі.

Таблиця 4

Динаміка цінових співвідношень на зерновому ринку України, дол. США / т

Показник	Маркетингові роки				Середнє
	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	
Внутрішня ціна реалізації	100,4	141,2	172,0	191,7	151,3
Експортна ціна	135,7	173,7	244,4	257,3	202,8
у % до внутрішньої ціни	135,2	123,1	142,1	134,2	133,7
Імпортна ціна	724,3	832,0	836,1	1092,5	871,2
у % до внутрішньої ціни	721,5	589,4	486,1	569,9	591,7
у % до експортної ціни	533,6	478,9	342,1	424,5	444,8

Розроблено за даними [13] та [11].

Також дані, наведені в табл. 4, показують, що ціна імпорту зерна є значно вищою ціни його експорту. Існуюча різниця між імпортними та експортними цінами зернових обумовлена як різним рівнем транспортних витрат, так і різною номенклатурою зернової продукції [9]. Як вже зазначалося, в структурі українського експорту, як правило, переважає зерно кормової якості, в той час як у структурі імпорту домінують поставки продовольчого зерна. Водночас, експорт української продовольчої пшениці за цінами, нижчими світових, з наступним імпортом пшениці за цінами на рівні (чи вище) світових свідчить про втрати нашої держави від незбалансованої зовнішньоекономічної політики, а також відсутності національної стратегії розвитку зернового виробництва, яка б орієнтувалася саме на державні інтереси та підтримку вітчизняних аграріїв.

Таким чином, незважаючи на природні переваги зернового виробництва, недосконалість цінового механізму призводить до подвійних втрат українських зерновиробників: втрат, що виникають внаслідок експорту за цінами, нижчими світових, і втрат від реалізації за цінами, що не відповідають ефективним параметрам відтворення ресурсного потенціалу зернового господарства.

Ставши великим світовим експортером зерна, Україна зіткнулася з новими проблемами: формування в країні розвиненого зернового ринку і збільшення експорту високоякісного зерна неможливі, насамперед, без відповідної виробничої інфраструктури, що забезпечує безперешкодний і стійкий рух товарного зерна від виробників до його споживачів.

За експертними оцінками, в собівартості виробництва зерна на частку інфраструктурних та логістичних витрат при постачанні його на корм тваринам, промислову переробку, харчові цілі і на експорт припадає від 30 до 70 %. Якщо врахувати, що з зерном пов’язано більше 50 % обсягу виробництва продукції рослинництва, то такий високий рівень витрат призводить до падіння прибутковості сільськогосподарських товаровиробників, зниження конкурентоспроможності вітчизняного зерна на світовому ринку. Сучасний стан інфраструктури зернового ринку України висвітлено в табл. 5.

Відставання виробничої інфраструктури від вимог розвиненого зернового ринку пов’язане з багатьма причинами, основними з яких є:

1) висока капіталомісткість і більш низька інвестиційна привабливість, пов’язана з довгим терміном її окупності, високою вартістю, тривалим періодом амортизації основних фондів;

2) оскільки витрати по зберіганню і переробці зерна на більшості діючих елеваторів економічно невигідні для сільськогосподарських товаровиробників, то багато хто з них зберігають зерно на власних, часто непристосованих зерноскладах, піддаючи його високим ризикам втрати кількості та якості. Це знижує конкурентоспроможність зерна на внутрішньому і, особливо, зовнішньому зерновому ринку;

3) концентрація елеваторів у власності окремих вітчизняних і, особливо, зарубіжних компаній. Так, майже одна третина елеваторних потужностей країни належить зарубіжним компаніям. У складі найбільших холдингів, що володіють потужностями зі зберігання зерна, на частку іноземних компаній припадає майже четверта частина місткостей, а їх питома вага в загальному обсязі експорту зерна становить близько половини. Держава є власником лише окремих стратегічних елеваторів і виступає як акціонер при зберіганні зерна в більшості елеваторів.

Таблиця 5

Сучасний стан інфраструктури зернового ринку

Елеваторні потужності	Перевантажувальні потужності	Залізнична інфраструктура	Автомобільний транспорт
Потужність сертифікованих зерносклад ів становить 31,1 млн. т., близько 10 млн. т. становлять несертифіковані склади. Приріст виробництва зерна спричиняє дефіцит потужностей зберігання близько 18-20 млн. т (56 млн. т у 2013 р.). Найбільший дефіцит зерносклад ів – у регіонах-виробниках кукурудзи.	Номінальна потужність портів по перевантажуванню зерна становить 39 млн. т. В 2012 р. коефіцієнт навантаження потужностей становив в середньому 67 %. В перевантажуванні зерна домінують крупні зернотрейдери, більше 30 % перевантажування припадає на міжнародні компанії.	Робочий парк зерновозів становить 9,4 тис. од. Обмежена кількість вагонів справляється з обсягами перевезень, більшість вагонів знаходиться на межі можливостей. Середній вік парку вагонів-зерновозів – 27 років при нормативному терміні експлуатації 30 років. Відсутність інвестиційних програм по відновленню робочого парку зерновозів. Потреба в зерновозах в найближчі роки зросте до 40 %.	На автомобільний транспорт припадає 19 % експорту зернових, на річковий – лише 6 % (75 % зерна доставляється залізничним транспортом). Найбільше перевезень на автотранспорт припадає за рахунок доставки зернових після збирання врожаю на зберігання та до кінцевих споживачів. Проблеми: висока відносна вартість перевезень порівняно з залізничним; поганий стан доріг; високі амортизаційні витрати на вантажний автотранспорт; скупчення вантажівок в портах.

Розроблено за даними [7].

Оскільки підвищення конкурентоспроможності зерна на внутрішньому і зовнішньому ринках є необхідною умовою стійкого розвитку зернопродуктового підкомплексу та забезпечення продовольчої безпеки країни, важливим напрямом вирішення цієї проблеми є комплекс заходів з розвитку інфраструктури зернового ринку при підтримці держави.

Державна підтримка щодо вдосконалення виробничої інфраструктури зернового ринку можлива за такими напрямами: придбання вагонів-зерновозів та участь у фінансуванні ремонту вагонного парку; надання інвестиційних кредитів на будівництво і розширення місткостей зберігання зерна безпосередньо самими сільськогосподарськими товаровиробниками; розробка державної програми будівництва елеваторів (можливо, на основі приватно-державного партнерства) з подальшою передачею їх в оренду або в лізинг вітчизняним зерновим компаніям.

Це дозволить забезпечити надійне зберігання частини виробленого обсягу зерна в країні і регулювати його експорт, забезпечить здорову конкуренцію між елеваторами, що сприятиме скороченню витрат на зберігання і переробку зерна.

Висновки. Таким чином, забезпечення продовольчої безпеки країни, зменшення імпортозалежності зернових, збільшення виробництва продовольчих культур взамін фуражних, поліпшення якості зерна, диверсифікація експорту та інші численні питання вимагають негайного і комплексного вирішення, в першу чергу, в рамках національної зернової стратегії, яку необхідно розробити з урахуванням сучасних вимог, що висуваються до розвитку зернового господарства і ринку зерна. Розв’язання цих завдань надасть можливість Україні підтвердити статус країни-житниці Європи.

Список використаної літератури

1. Лобас М. Г. Економічна ідеологія аграрного розвитку України: крок назад, чи вперед – до наукової істини / М. Г. Лобас, Г. А. Орехівський // АгроІнКом – 2013. – №1–3. – С. 14–18.
2. Месель-Веселяк В. Я. Напрями забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК : міжнар. наук.-виробн. журнал. – 2009. – № 10. – С. 7–14.
3. Нікішина О. В. Чинники цінової стабілізації зернового ринку України / О. В. Нікішина // Економічні інновації. – 2011. – № 42. – С. 172–186.
4. Підлісецький Г. М. Фінансовий лізинг як механізм державної підтримки техніко-технологічного забезпечення сільського господарства Україні / Г. М. Підлісецький, П. А. Денисенко // Економіка АПК : міжнар. наук.-виробн. журнал. – 2011. – № 4. – С. 75–79.

5. Саблук П. Т. Фінансові проблеми розвитку ринку зерна в Україні / П. Т. Саблук, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК : міжнар. наук.-виробн. журнал. – 2008. – № 12. – С. 69–75.
6. Савіцька С. І. Ринок ячменю: стан та перспективи розвитку / С. І. Савіцька // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. – 2013. – № 137. – С. 243–248.
7. Товстопят А. Производство зерна в Украине, сопутствующая инфраструктура экспорта зерна: среднесрочная перспектива развития : аналитический отчет / А. Товстопят. – К. : Центр транспортных стратегий, 2013. – С. 7–25.
8. Щекович О. С. Потенціал інвестиційної привабливості аграрної сфери України / О. С. Щекович, А. В. Фаїзов // АгроІнКом – 2012. – №10-12. – С. 43–48.
9. FAO Statistical Yearbook (2012) World food and agriculture. Rome: FAO Publications.
10. Цены. Зерновые [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.agrochart.com/ru/quotes
11. The Statistics Division of the FAO [Internet]. Available from: http://www.fao.org/economic/ess/ess-trade
12. Стан галузі рослинництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://minagro.gov.ua/ru/node/3953
13. Статистична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua
14. Exports and imports of goods and services, annual, 1980–2012, [Internet]. Available from: http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders / reportFolders.aspx

References

1. Lobas, M. G. and Orehivskyy, G. A. (2013) Economic ideology of agricultural development in Ukraine: a step back or forward to scientific truth. *AhroInKom*, 1–3, pp. 14–18.
2. Mesel-Veselyak, V. Y. (2009) Directions of ensuring the competitiveness of agriculture. *Economika APK*, (10), pp. 7–14.
3. Nikishina, O. V. (2011) Factors of price stabilization of grain market of Ukraine. *Economichni innovatsii*, (42), pp. 172–186.
4. Pidlisetskyy, G. M. and Denisenko, P. A. (2011) Finance leases as a mechanism of state support for technical and technological support of the agriculture of Ukraine. *Economika APK*, (4), pp. 75–79.
5. Sabluk, P. T. and Shpykulyak, O. G. (2008) Financial problems of grain market in Ukraine. *Economika APK*, (12), pp. 69–75.
6. Savitska, S. I. (2013) Barley market: state and development prospects. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva*, (137), pp. 243–248.
7. Tovstopyat, A. (2013) Grain production in Ukraine, accompanying infrastructure of grain exports: medium term development: an analytical report. Kyiv: Tsentr transportnykh strategiy, pp. 7–25.
8. Schekovych, O. S. and Fayizov, A. V. (2012) The potential of investment appeal of agrarian sector of Ukraine. *AhroInKom*., (10–12), pp. 43–48.
9. FAO Statistical Yearbook (2012) World food and agriculture. Rome: FAO Publications.
10. Prices. Grains [Internet]. Available from: <http://www.agrochart.com/ru/quotes>
11. The Statistics Division of the FAO [Internet]. Available from: <http://www.fao.org/economic/ess/ess-trade>
12. State of the crop production [Internet]. Available from: <http://minagro.gov.ua/ru/node/3953>
13. Statistical information [Internet]. Available from: <http://www.ukrstat.gov.ua>
14. Exports and imports of goods and services, annual, 1980–2012, [Internet]. Available from: <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders / reportFolders.aspx>

Відомості про автора

Н. М. Жиляєва, кандидат економічних наук, провідний економіст, Департамент фінансів Черкаської облдержадміністрації.